

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

НАШ ЈЕЗИК

НОВА СЕРИЈА

Књига XVI, св. 3.

БЕОГРАД, 1967.

САДРЖАЈ

	Страна
1) М. Павловић, Пасторални ономастички термини типа <i>dič</i> и <i>bač</i>	115—118.
2) Ирена Грицкат, Шта даје за проучавање глаголске семантике чиста (граматичка) перфектизација путем префиксације	119—125.
3) А. Пецо, Утицај турског језика на фонетику штокавских говора	127—145.
4) Др Живојин Станојчић, Граматизоване потврде / одричне категорије у књижевном српскохрватском језику	147—157.
5) Др Наталија Радошевић, Покушај структурног поређења српскохрватског и руског језика са нарочитим обзиром на аутоматске (типске) грешке Срба у руском језику	159—170.
6) Др Лука Вујовић, Један периферијски староцрногорски говор (<i>Мрковићки</i>) у свјетлости историје језика, међудијалекатских и међујезичких појава	171—172.
7) Митар Пешикан, Нивоље рада на нашим описним речницима	193—204.
8) Др Е. Фекеге, Одрасити се „на стандард“ или „на стандарду“	205—211.
9) ЈЕЗИЧКЕ ПОУКЕ	211—217.

УРЕЂУЈЕ ОДБОР

Одговорни уредник МИХАИЛО СТЕВАНОВИЋ
Секретар Уређивачког одбора др Живојин Станојчић

БЕОГРАД
1967.

Наш језик н. с., књ. XVI, св. 3, Београд 1967.
VI међународни конгрес слависта, Праг 7 — 13. VIII 1968.

ЈЕДАН ПЕРИФЕРИЈСКИ СТАРОЦРНОГОРСКИ ГОВОР (МРКОВИЋКИ) У СВЈЕТЛОСТИ ИСТОРИЈЕ ЈЕЗИКА, МЕЃУДИЈАЛЕКАТСКИХ И МЕЃУЈЕЗИЧКИХ ПОЈАВА

Смјештен на периферији српскохрватског језика, у непосредној близини града Бара и албанске границе *мрковићки говор* чини дијалекатску оазу карактеристичну по многим архаизмима, затим по вјероватном додиру са некадашњим српским говорима сјеверне Албаније и преко њих са говорима околине Призрена, и најзад по страном утицају коме је овај говор био изложен: *албанском*, због непосредног сусједства и дјелимичног билингвизма, *млетачком*, због релативно дуге млетачке управе у Бару (1402—1412, повремено од 1422. до 1428, 1443—1571)¹ и *шурском*, због дуготрајне турске власти у Бару и околини (1571—1878).

Зауставићемо се посебно на сваком од ових три момента.

I

1. За разлику од осталих црногорских говора у којима је данас рефлекс полугласника — вокал реда *a* (ъ > а¹), мрковићки говор (као и *зубачки* на сјеверној периферији Бара) има вокал реда *e* — *e^a*: *бе^aчва*, ген. мн. *бе^aче^aве^aк*, *де^aн*, *де^aне^aс*, *ле^aн*, *ме^aгла*, *ме^aч*, *оје^aне^aк*, *се^aн*, *ше^aмница*, *ше^aшица*; *јече^aм*, *овде^aн*, *вјеше^aр*, *дд-ле^aц*, *дуге^aче^aк*, *седе^aм*, *се^aмлеи*, *се^aмно* итд. Одакле потиче ова разлика?

Мислим да се најбоље позвати на Вука, који је у предговору својих Пословица (1836, стр. XXVIII) рекао да Црногорци и скоро сви сусједни приморци изговарају на мјесту

¹ Ђурђе Бошковић, Стари Бар, 1962, стр. 8. и 301.

некадашњег њ један вокал који је ближи гласу *e* него гласу *a*. На основу тога закључујемо да је прије 130 година рефлекс полугласника у говору Старе Црне Горе и њеног приморја био *e^a*. У току посљедњих 130 година тај изговор је еволуирао под утицајем сусједних херцеговачких говора у којима је већ у току 14. вијека њ > а. Ова релативно брза фонетска промјена у изговору полугласничког рефлекса (*e^a* > *a^e*) проузрокована је дјелимично и утицајем књижевног језика, нарочито од осамдесетих година 19. вијека када је политички и културни живот у Црној Гори почео да добија обиљежја једне етничке и државне цјелине у снажном развоју.

Међутим, због географске удаљености и политичке одвојености од осталог дијела Црне Горе (1571—1878), Мрковићи нису били изложени утицају херцеговачких говора, него се код њих очувало, мање-више, оно стање какво је било пред крај 16. вијека. Зато је мрковићи говор један од најизразитијих резервоара за језичке архаизме на територији штокавског дијалекта. Један од тих архаизама је и данашњи рефлекс полугласника (*e^a*), који, свакако, одговара изговору тог вокала у другој половини 16. вијека.

Да је постојао истовјестан полугласнички рефлекс и у другим црногорским говорима, потврђују подаци из архивске грађе Државног архива и Државног музеја на Цетињу у којој мјесто некадашњег њ налазимо *e*. Ти примјери потичу из *црмничког*, *пашћировског* и *сичанског* говора.

Тако у породичном архиву црмничких Вукосавовића² налазимо у другој половини 18. вијека овакве примјере: *дуженъ*, *седъ*, *завезда*, *денъ*; ген. мн.: *синовеъ*, *Добрковићеъ*, *годишеъ*, *цекинехъ*. — Личности из црмничке породице *Пламенеџ* потписују се редовно у току 18. и 19. вијека *Пламенеџ*: Сава *Пламенеџ*, Михајло *Пламенеџ*, Радо *Пламенеџ*, Илија *Пламенеџ*. — У једном купопродајном уговору, написаном г. 1804. у селу Томићима у Црмници³, рефлекс полугласника се пише вокалом *e*: покра(ј) мокрие *ливаде* (ген. мн.), шест *пашлиере* ћесарские, от *Томиће*, от *Пашћировиће*, *писецџ*.

² Посебна фасцикула у Државном архиву на Цетињу.

³ Својина Павла Ђоновића, професора са Цетиња.

У једном писму Митра Греговића из Паштровића, писаном г. 1813⁴, налазимо ове примјере: *кедъ, седемъ сѣошине, шемница*.

У писмима Петра Обрадовића из Спича кнезу Данилу Петровићу има велики број примјера у којима се рефлекс полу-гласника пише са *e*⁵:

1. VIII 1859: *денесъ, ѿорейѣ* од Бара, *ксдеръ*;

27. XII 1859: *Мишићекъ* (ген. мн.), *дуженъ годинекъ* (ген. мн.), *шалирекъ* (ген. мн.), *мјесецекъ* (ген. мн.), *ѿемець*;

3. V 1859: *ниесемъ, ѿеденъ, царевиекъ бродовекъ, ѿорейѣ* (porto), *ѿарекъ* (ген. мн.), *ересемъ* (= јер сам).

У писму једног Спичанина, писаном из Чилса г. 1966, налазимо примјере: *denes, sed, utero* (тј. ум^аро < умрѣљ).

За подручје Катунске нахије имам само два примјера из писама Петра I: *денъ* (г. 1813, бр. 2041 и 2042) *мечъ* (г. 1813, бр. 2043). Није искључено да се у овим примјерима огледа руски утицај.

Иако овај материјал није особито богат, из њега се ипак може закључити да је изговор полугласничког рефлекса на територији Црмнице и Црногорског приморја (Спич и Паштровићи) био реда *e* (*e^а*) све до средине прошлог вијека. За Катунску нахију нема довољно података, па нисам сигуран да Вукова констатација вриједи за катунски говор (Његуши, Те-клићи). Ово одступање Катунске нахије од Црмнице и Приморја може се објаснити еволуцијом вокала *e^а* у правцу још отвореније варијанте, тј. *a^е*, свакако под утицајем блиске Боке и Херцеговине, а такође и под утицајем писарске школе при Цетињском манастиру, у којој је било уобичајено да се и у изговору и у писму устали вокал *a* мјесто његове архаичније полугласничке варијанте.⁶

2. У сажетом опису главних црта овога говора Р. Бошковић и М. Малецки су констатовали да се *ћ* и *ђ* изговарају као

⁴ Архив Државног музеја (Петар I, г. 1813, бр. 2078).

⁵ Архив Државног музеја (Кнез Данило).

⁶ Црмничанин Сава Пламенац, блиски сарадник Петра I, потписује се *Пламенец*, што ј^о одговарало стварном изговору. Међутим, у свим другим примјерима он пише *a* (< њ). Види Петар I, г. 1811, бр. 1854 и г. 1815 бр. 2288.

ш', *д'*,⁷ а П. Ивић је њихово мишљење унио у своју студију о српскохрватском консонантизму.⁸

Моје исцрпно испитивање мрковићког говора није потврдило у цјелини налаз Бошковића и Малецког. Наиме, мрковићки говор има доста често *ш'* и *д'*, али искључиво за примјере који припадају *новом* и *најновијем* јотовању: *ѡруш'и*, *лиси'и*, *ш'ѡраш*, *рд'ак*, *грд'д'е*, *д'ѡца* и *д'ѡца* и сл. Сви ови примјери показују прелазни степен у јотовању и свједоче да се ново јотовање у мрковићком говору развило касније него у другим црногорским говорима. Према томе, ради се о архаизмима старим 200—250 година, а не о прастаром архаизму који потиче из првих вјекова послје досељавања Срба и Хрвата на Балкан.

3. Сугласници *ш*, *ж*, *ч* (ц) су у овом говору благо палатализовани, па се с правом може сматрати да се у тој црти чува архаично стање: *виш'е*, *ж'ѡна*, *ѡрич'аше*, *ѡилиц'ан* (в. т. 38).

4. Овај говор је очувао стари номинатив *кѡми* > *камы*, који се употребљава у микропонима и као апелатив: *Кѡми на камы* (микропоним за који се везује име нашег народног јунака Марка Краљевића), *Кѡми Дѡичов*, *кѡми црвени*, *кѡми коњски*, *кѡми ти нѡгу бйје*. У осталим црногорским говорима *кѡми* има искључиво прилошко, узвично или преносно значење: *кѡми знаништа не зна*, *кѡми мајци!* = *кѡку мајци*, *кѡми ти ѡламѡт* = *злѡти ѡламѡт*. Мрковићки говор ова значења није развио.

5. Посебно је питање о поријеклу *њ* у називима етникума који се граде наставком *јанин*: *Бѡрањин*, *Црмичањин*, *Сийчањин*, *Крајанјин* итд. Ово *њ* остаје у свим падежима једнине и множине: *Бѡрањина*, мн. *Бѡрањни*, ген. мн. *Бѡрањњек* итд. Примјери као *дѡни*, *ѡни*, *јѡни* и сл. показују да ово није фонетска црта.

Сматрам да је *њ* добијено најприје у ном. мн. под утицајем именице *љуђи* (љуђе), и то док је ном. мн. гласио *људје*⁹. Кад је овим путем добијено *њ* у ном. мн., који је у говору најо-

⁷ Вошковић R. et Malecki M., L'examen des dialectes du Vieux Montenegro, Cracovie 1932, стр. 12.

⁸ П. Ивић, Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду, књ. II, 1957, стр. 161.

⁹ А. Белић, Речи са деклинацијом, књ. II, г. 1962, ном. мн.: *варошање*, *кайѡшање*.

бичнији, онда је оно уопштено у осталим падежима множине и у јединици. Према томе, ради се о једној специфичној морфолошкој појави, која ће бити знатно старија од краја 17. вијека.

6. У дат. једн. придјева женског рода чувају се остаци именичке промјене: онђ сѣсри *богаџи*, тђзи *ма°ли* јарици, Горџани *Вѣли* и Горџани *Ма°ли*, жѣни *ца°рови*, ма°јки *Су°лови*, онџма дружџни *Адѣмови*.

7. Мрковићи говор је очувао стари датив-локатив. једн. личне замјенице 1. лица: *мънѣ* > *ме°не*.¹⁰ Овај облик је пренесен и на генитив-акузатив једн., тако да се употребљавају напоредо облици *ме°не* и *мѣне*. Примјери: код *ме°не*, кѣку *ме°не*! *ме°не* сунце не ж'ѣж'е, ђса на *ме°не* (лок.)!

Датив *мънѣ* се чува у нашим сипоменицима до 16. в. Према томе, мрковићи говор је очувао у овом случају један од најархаичнијих облика замјеничке промјене.

8. Инструментал једн. личне замјенице 1. и 2. лица и повратне замјенице гласи претежно *мну*, *џџбу*, *сџбу*: сѣ°*мну*; прѣде°*мну*, зџџџбџ, зџџџџбу, пџ(д)џџбу, рѣкок сѣ°м *сџбу*.

Пошто код Даничића нема облика *мну*, *џџбу*, *сџбу*¹¹, намеће нам се сљедећи закључак: да је у оном говору раног средњег вијека чији је непосредни наставак данашњи мрковићи дијалекат — замјеничко џм сажимањем дало ж: тобож > тобж, што је касније дало *џџбу* и сл.

9. У својој студији „Историјски пресјек губљења глаголске рекције у црногорским говорима“¹² навео сам приличан број примјера за замјенички облик *њѣ°ам*, који се употребљава уз предлоге: *у*, *на*, *кроз*, *уз*, *низ* и *џри*, а служи као *акузатив* и *локатив* личне замјенице 3. л. једн. за сва три рода. Тако се каже:

а) Чѣла пѣне на *њѣ°ам* (= на *вресѣ°к*). Стока џде у *њѣ°ам* (= у *забио*, м. р.). Улџ(ј) сирџште у *њѣ°ам* (= у *млијек*). Ставџа се грџм у *њѣ°ам* (= у *кличину*, тј. у *крчану*).

¹⁰ Вошковић Р. et Малеки М., о. с., стр. 12.

¹¹ Ђ. Даничић, Историја облика..., г. 1874.

¹² Јужнословенски филолог XX, стр. 87—124.

б) Вѡда е у њѡ^ам (= у ђугуму). У њѡ^ам йма свѣга дѡста (= у Владимирској економији). Дѡбрско Сѣло — бѣше у њѡ^ам лепѡте.

У споменутој студији је дато исцрпно објашњење да је овај облик постао сажимањем старог акузатива и старог локатива личне замјенице 3. л. јдн. за мушки род (нѣ : њемь) још у оно вријеме кад се изговарао полугласник у отвореном слогу. До постанка овог облика дошло је због губљења глаголске рекције, тј. када се почело говорити поред *идж вѣ нѣ* и *живж вѣ њемь* — *идж вѣ њемь* и *живж вѣ нѣ*. Тако је постао облик *њемь* који данас гласи њѡ^ам.

О промјени у семантици овог облика и његовој употреби мјесто локатива јдн. именица жен. рода говори се исцрпно у споменутој студији (стр. 89—95).

10. Лична замјеница 3. л. за жен. род и 3. л. мн. за сва три рода нема одговарајућих присвојних замјеница, него се мјесто њих употребљавају генитиви *ње* и *њик*: Млѣко е *ње*, крава е *ње*. Жѣне *њик* у Бѡр грѣду.

Овај архаизам је у мањој мјери познат и неким другим штокавским говорима.¹³

11. Можда се у облицима: ђевѡјци *мѡи*, *шѡѡи*, жѣни *сѡѡи*, *сѡѡи* ђѣци, (сѣсри *његѡѡи*) — чувају трагови веома старог утицаја тврде замјеничке промјене на меку.¹⁴

12. Такође сматрам да облици: *шѡѡје^а*, *овѡје^а* (*овѡје*) и *онѡје^а* (*онѡје*) у ген. једн. и ном. мн. жен. рода, као и у акуз. мн. муш. и жен. рода — представљају давнашњи утицај сложене придјевске промјене на замјеничку:¹⁵

Ако ђеш о(д) *шѡѡје^а* бѡ^анде, ако ђеш од *овѡје^а* бѡ^анде. *Тѡје^а* њѡѡе тудѣн зѡву се Шкѡлоки. *Овѡје^а* (*овѡје*) пјѣсме су овѡко изѡшле. Чуваѡе у *шѡѡје^а* зѡбеле (акузатив = локатив). А. Гѣтѡе бѡ^або? Б. Тѡмо дѡле у *шѡѡје^а* њѡѡе (акуз. = лок.). — Бѡ^ана сте удаѡили, *овѡје* (без *ѡ^а!*) немѡјте даѡйт. Вѡ сте сѡмо за *овѡје^а* речи. Нѡшта не ради у *онѡје* дѡ^ане.

¹³ Ст. Ившић, Посавски говор, стр. 112: *ње* брат (Рад, књ. 197). — Бр. Милетић, Црмнички говор, 1940, стр. 535.

¹⁴ Куљбакин, Старословенска граматика, 1930, стр. 104.

¹⁵ Куљбакин, о. с., стр. 103.

Пишући о овој дијалекатској црти у споменутој студији¹⁶, ја сам појаву полугласничког рефлекса у облику *овије^а* и сл. протумачио утицајем сличне појаве у ген. мн. придјевско-замјеничке промјене у црногорским говорима, гдје је под утицајем ген. мн. *ливада^е(х)* добијено и *ишија^е(х)* *добрија^е(х)* *ливада^е(х)*. А затим је, под утицајем ген. мн., рефлекс полугласника пренесен на инструментал једн. (с *ишија^ем* *добрѝја^ем*) и датив-инструментал-локатив мн. (*ишија^ема* *добрѝја^ема*).

Пошто је ова црта позната дјелимично и мрковићком говору (*ишије^ак* *добрѝје^ак* *ливаде^ак*), може се претпоставити да је у *новије вријеме* из тих облика пренесено *е^а* и у горње облике који су се појавили врло рано (у доисторијској епоси мрковићког дијалекта) као утицај придјевске промјене на замјеничку.

13. Мрковићки говор је сачувао наставак у у 1. лицу једн. презента код глагола I—V Белићеве врсте: *грѣду*, *йду*, *ўзму*, *зѣву*, *ѡру*, *бѣру*, *йѣру*, *грију*, *врну*, *дйгну*, *лѣгну*, *чују*, *кажѡју*, *дају*, *йушишѡју*, *бију*, *смйју*, *каѡсу*, *ййшу*, *вѣжу*, *лижсу*, *йлачу*. Међутим, код глагола VI, VII и VIII врсте уопштен је наставак *и*: *зна^м*, *копа^м*, *прича^м*, *нѡсим*, *градим*, *држйм*.

Према томе, мрковићки говор чува у 1. л. презента оно стање које наши споменици показују на крају 15. вијека.¹⁷

14. Од архаичних прилошких ријечи споменућемо само *вѣчер*, са двојаким значењем: а) *узече*: И дође *вѣчер* ге^акѡћа. Лѣгоше да спѡ *вѣчер*; б) *вечерас*: Пйте нѣма де^анѣ^а, теке *вѣчер*. Треба да причаш *вѣчер*.

Пошто су акузативи именица *ушро* и *вечерѡ* имали у старословенском језику и прилошко значење (*au matin*, *au soir*)¹⁸, јасно је да се у мрковићким примјерима чува архаично стање. Сличан је и Даничићев примјер: *властелинѡ вечерѡ* да не позиваеть се...¹⁹ Македонски језик има такође два прилошка значења именице *вечер*, као и мрковићки.²⁰

¹⁶ Јужнословенски филолог XX, стр. 106—107.

¹⁷ Ђ. Даничић, Историја облика, стр. 262—263.

¹⁸ A. Vaillant, Manuel du vieux slave, Grammaire, 1948, стр. 20.

¹⁹ Ђ. Даничић, Рјечник из књижевних старина српских I, 1863, стр. 111.

²⁰ Речник на македонскиот јазик I, 1961.

15. Поред много чешћег код, употребљава се још и архаично *кон*²¹: *кон*онѐ чѣсме, *кон*студѣнца, *кон*мљйна.

16. Мрковићки говор нема оне епске снаге којом се одликују наши динарски говори. Зато је његова реченица једноставна, без богатства у сложености и инверзији.

За *йарайаксу* је карактеристично гомилање везника *и* и *ше*. Овим везницима се често везују реченице између којих би у књижевном језику морала стајати тачка. Сматрам да се у томе огледа архаично стање, што потврђују и ови примјери:

а) (Прост човјек савјетује свога пријатеља да тражи цареву кћерку за жену). *И* ђн_му_{ју} тра^жђ! *И* ђн_му_{ју} да^де. *И* ђна ђевђјка се бѣше дѣвет п^утик удава^ла и ни^какѣ^в домаћин не мђгаше с њђм осун^ут (= осванути), но сви б^јѣу м^ртви. *Ѣн* је *у*зе и лѣже *у*вечер ш^љом у ђдају. *И* он^и штђ_{га} научио на тђ, пђђе тѣ_{га} ч^ува^ђ пђноћи. *И* кѣ^а заспа^ше, излѣже *ј*ѣна змија из уст^йјук ђнози ђевђјци да из^йје ђнога домаћина. *И* ов^и штђ_{га} ч^ува^ђ, пђтеже нђжицома: ђкиде_{јо} гла^ву. *И* *у*јтро ђни (= онај) зра^во, ништа му нѣ_{би}. — *И* тђ_{се} ч^у е осун^уо зѣт ца^ров зра^во. *И* п^укоше тђпови на гра^дове. *И* ка^ѣже сѣ^ат он^и: „Гра^ђжи *й*зин ца^ру да *й*демо к^ући.“ *И* ца^рму гђри: „Зашто т^и да *й*деш к^ући? *Ј*а^ђти да_{ју} сара^{је} о^ђѣна.“

б) (Пастир тјера овце у пашу). *Те*ј^а мин^ук к^уђе к^ућа Ра^ђмовића, *ше* ја ш^љйма у Крш Ба^шин правѣ^ђц. *Те*ј^а и^ђђ^ак при^{он}им ђвном штђ_{ми} нђсаше з^вђно, *ше* га ва^ђбјак, бѣк га научи^{јо} да_{му} да^ђју кђрицу кру^ва и ја ш^љйма у Вод^йцу. *Те* ђне_{ми} излѣгоше *у*згоре *у*Ле^{ћу}, *ше*ге обр^ток за^ђт (= посл^ије) *у*згоре на^лус Дра^гичића да ми п^йју вђде. *И* т^у дебђто дђђе пђне, *ше* ге приг^нђк у пото^чий^ђ о(д)Трѣш^њице^ђк гѣ б^јѣу двђ^ђ д^уба вѣ^лик. *Те* *ј*а^ђ за^ђт заста^ђдок кре^ђљ^йк да поч^йну(ја).

17. Мрковићки говор нема особито развијену *хитђйаксу*. Врло су ријетке посљедичне реченице: Штђ да^јем свђјој д^ђђци, *ше*су тако зра^ви? Таква му је била нату^{ра} да се усра^шиш о(д)љѣга. — Још су рјеђе допусне реченице:

²¹ А. Белић, Историја српскохрватског језика, књ. II, св. 1, 1962, стр. 231—232.

*Ајте *рти и загарѝ,
шио гдѝ љеиѝ уловѝи,
 мѝсо ваѝе, кѝсти наѝе.

18. Аорист је најчешће и најразвијеније претеритално време у овом говору. Он се употребљава врло често у синтаксичком индикативу (А. *Маши* ли онѝ бѝба? Б. *Уѝак*) и у релативу за приповиједање (*Би*к ге. Тайр Асѝнов да ишту кан-дѝл. За^т о. Тайра *дѝк*, *сиугоше* ми нѝге, тѝ се *сломи*к под. онѝ грабойцу). У оба случаја аористом се казује скоро искључиво доживљена радња.

Аористом се казује и недоживљена прошла радња која може бити временски врло удаљена од момента кад се о њој говори:

Коликѝе гѝдине *би* у твоје гѝдине (=у току твога живота) у Горѝну ка^о у Мисѝр? — За време рѝта (1941—1945) гѝ *би* тѝ? — Кѝ^а (Турчин) *ѝзе* Скѝ^аде^ар (то је било 1479, Л. В.), он *ѝзе* и Царѝгра^т. Цѝо свѝт *сиѝдѝ* по(д) свѝју кумѝнду.

У овим примјерима имамо *ѝерфекатѝску* временску ситуацију, а аорист је употребљен мјесто перфекта због говорникова *уживљавања* у наведене догађаје. Сматрам да се у овоме огледа старина слична библијским текстовима (искони *бѝ* слово, и слово *бѝ* от бога, и бог *бѝ* слово).

19. Приповиједачки перфекат без помоћног глагола употребљава се само у 3. л. једн. и каткад у 3. л. мн., а то је почетни ступањ у развѝтку овог облика: ²² Тѝца *олеѝи*ла, а дѝте *ѝмрело*. *Осиѝ*ла жѝна брѝменом. *Дѝшли* кучѝи и (и)жѝли мѝсо.

20. Архаичност плусквамперфекта се огледа у овом: а) њиме се казује само прошла радња која је претходила другој прошлој радњи и б) плусквамперфект са *би*јах казује — доживљену,²³ а са *био сам* — недоживљену радњу:²³

а) Ја минѝк јѝн дѝ^ан да чува^м ѝвце, *бѝк осѝ*лавио кѝзе да не чувам виѝше, *бѝк ѝдрасѝ^а*.

б) Отѝ^ац. ми се оженио три гѝдине по Црногѝрцу. *Посѝ*ен је *би*о кѝ^а се оженио.

²² И. Грицкѝт, О перфекту без помоћног глагола... (т. 191), 1954. г.

²³ У овоме се мрковићки говор слаже са Пивом и Дробњаѝима (Ј. Вуковић, Говор Пиве и Дробњака, 1937, стр. 96—97).

Имперфекат, као и аорист, казује *доживљеност*, па ту своју црту преноси и на плусквамперфекат.

21. У архаичне црте овог говора иде и атрибуцка употреба окамењеног партиципа презента уз објекат у реченици: *Остаила си га сѝћћ. Убио ге долѝзећ* из Скѝдра. — Оваквих примјера има у старим споменицима и народним пјесмама.²⁴

22. Иза глагола *ѝћћ* и *доћћ* стоји инфинитив који замјењује намјерну реченицу. Мислим да се у тим примјерима чува стари *сућћ* уз глаголе кретања: *Он се дѝже да га ѝдће убѝћћ. Јѝћћу ѝдћћ ѝзетћ. Мѝшћми дѝћћ врћћ? Сѝћгну се шѝдркаћћ.*

Ови примјери потврђују да је дијалекатски инфинитив (без крајњег *и*) супинског поријекла.

23. Овај говор је чувао приличан број старих ријечи: *гѝлица* (чавка), *зѝје^ац*, *кѝми*, *кѝћћ* м. (соба), *кѝсма*, *кѝћћ* м., *лѝче^ан* (гладан), *лѝс* м. (дрво за кућу) *дѝскрћћ* м. (млињски чекић), *дѝћас²⁵* и *оћѝ^ас* м. (али само као топоним за назив једног дугог, а узаног полуострва).

II

24. Подударности између *мрковићког* и *ѝризренско-ѝимочког дијалекта* (или боље: *јужноморавског говора*) споменуте су у досадашњој литератури о Мрковићима²⁶. Осврнућемо се кратко на архаизме и дијалектизме у којима се они слажу.

Мислим да би за претпоставку о њиховом заједничком развоју били од сасвим малог значаја ови фонетски архаизми: мрковићки *зѝје^ац* — *зѝјец* и јужноморавско *зајац-зајец*, као и глагол *зѝамаѝћћћћ* (књиж. *зѝамаѝћћћћ*). Ни морфолошки архаизам у 1. л. јдн. презента не мора бити знак напоредног развоја: мрковићко *ѝду*, *ѝмру*, *кѝ^ажу*, *дѝѝзају* итд. и јужномо-

²⁴ Ђ. Даничић, *Историја облика*, стр. 351; М. Стевановић, *Грамматика*, 1951, стр. 451.

²⁵ Ријеч *оћас*, са значењем *рей*, позната је чакавском дијалекту и неким другим словенским језицима (Рјечник ЈАЗУ, s. v. očas; A. Vaillant, *Revue des études slaves* 21, стр. 167).

²⁶ И. Поповић, *К војросу о ѝроисхожденни славян северной Албанин*, *Славянская филология* I, Москва 1958, стр. 204—205. — Л. Вујовић, *Је ли ѝосѝојао екавски говор у југоѝсѝочној Црној Гори и сјеверној Албанији*, *Јужнословенски филолог* XXVI/1—2, стр. 512—514.

равско *умру, иду, кажу, нађу* итд. Наиме, оба говора су доста удаљена од штокавских иновационих центара, нарочито јужно-моравски. За мрковићи се може рећи да му је географски положај био погодан за чување архаизама.

У прилог заједничког развитка споменутих говора више би нам могле казати њихове дијалекатске иновације. Ево како ту ствар стоји.

а) Већ је показано да у оба говора именице жен. рода IV врсте прелазе у знатном броју у именице муш. рода, али нема потпуне подударности међу њима (мрковићи : *крѫ, ва̀рош, сѡ*, рш < рж, ма^ост, прѣт, жуѣ ; призренско-тимочки : *крв, ва̀рош*, глад, смрт, заповес, болес, чељад, памет, ноћ).

б) У акуз. мн. *ђаковачки говор*²⁷ има *Ту̀рце, о̀рѣсе*, а мрковићи *Г̀рце, фишѐце*.

в) Мјесто замјеничких енклитика *их, им* мрковићи има *ге*, а јужноморавски *ги*. Облик *ги* са истим значењем има и зубачки говор, који се налази у сусједству Мрковића.

г) У паралелна придјевска образовања са наставком *ѡн* иде мрковићи *блѣде^ан, глѣѣ^ан, ѡѣѣ^ан* и јужноморавско *блѣдѣ^ан, милосѣѣѡн*.²⁸ Међутим, ова сличност може бити случајна, јер слична образовања постоје и у другим црногорским говорима, нпр. *ѡѣ^ан, сѣѣ^ан* у црмничком говору.²⁹

д) У оба говора је инфинитивна основа код глагола IV₂ врсте измијењена под утицајем основе презента : мрковићи *куѣ̀ваѡ, ѡ̀ргѣваѡ, кажу̀ваѡ, везѣ̀ваѡ* и призренско-тимочно³⁰ *куѣ̀вано, казу̀вање, казу̀вали, везу̀вање, везу̀вали, милу̀ван, ѡ̀шѣ̀ува̀л* итд.

ђ) Партицип глагола VII врсте чија се основа завршава на уснене сугласнике, гласнике, гласи у мрковићком : *куѣ̀нен, изѣ̀бен, наѣ̀рѣвен, сло̀мѣн*. У призренско-тимочком ова црта је захватила све глаголе VII врсте : *изѣ̀uben, гра̀ден, уѣ̀рѣнен, намѣ̀шен, нѡ̀сен, гѡ̀нен*.³¹

²⁷ М. Стевановић, Ђаковачки говор, 1950, стр. 75.

²⁸ И. Поповић, о. с., стр. 205.

²⁹ Бр. Милетић, о. с., стр. 231.

³⁰ Л. Вујовић, о. с., стр. 512.

³¹ Л. Вујовић, о. с., стр. 512.

е) Подударност у логичкој конгруенцији између ђаковачког и мрковићког говора³² уз именице *народ, војска, стока, живина, дружина* — прије ће бити црта периферијских говора него знак заједничког развитака: мрков. Рамазан *џмају* нарџт; ђаков. Па *седџу* они *нарџт*, итд.

ж) У мрковићком говору инфинитив се замјењује везником *да + џрезениџ* чешиће него у ма којем другом црногорском говору:³² Нпр.: *Ќни не мџгу да му учџну* ништа. Не мџгу *да знам* тџ. Не знам *да џишу* (1. л. през.). Нећеш *да креџаш*. Сам џу *да џџу*. Итд. Познато је да је ова синтаксичка конструкција сасвим замијенила инфинитив у говорима јужне и источне Србије. Познато је и то да је извор овог балканизма грчки језик из кога се та конструкција пренијела на јужни албански (тоскијски) говор³⁴, на македонски, бугарски и споменуте српске говоре. Пошто овај балканизам није захватио сјеверне албанске (гегијске) говоре, онда се ова црта у мрковићком не може објашњавати албанским утицајем. Њу је мрковићки говор морао развити самостално, или посредством призренско-тимочког говора преко наших ишчезлих говора сјеверне Албаније и околине Скадра.

з) Постоји још једна дјелимична сличност између мрковићког и призренско-тимочког дијалекта. Наиме, мрковићки говор је *џолукавски*, јер се на мјесту *дугог џаџа* изговара *е: дџе, млеко, цвџе, звџда* итд. То је био један од главних разлога да се мрковићки говор схвати као западни огранак једног српског средњовјековног говора који се простирао од граница призренско-тимочког дијалекта до Јадранског мора³⁵. Мислим да је то схватање неодрживо, бар што се тиче рефлекса *дугог џаџа*, јер је мрковићки *џ* екавизам секундарна појава.³⁶

³² Л. Вујовић, о. с., стр. 513.

³³ Л. Вујовић, о. с., стр. 512—513.

³⁴ Хенрих Барић, Историја арбанашког језика, 1959, стр. 51.

³⁵ Види И. Поповића, о. с., стр. 205 и његову *Geschichte der serbo-kroatischen Sprache*, 1960, стр. 390—391 и 399. — У вези с тим види мој „Историјски пресјек губљења глаголске реџије у црногорским говорима“ (ЈФ XX), стр. 494—

³⁶ Л. Вујовић, Је ли постојао екавски изговор, стр. 514—516.

Да би на ово питање дао дефинитиван одговор, требало би утврдити *џоријекло* и *хронологију* словенских позајмица у албанском језику за *џ=е*: *strehe* (стрџа), *tret* (трџм), *vedre* (вџдро), *lehe* (лџа), *zabël* (забџлџ), *repe*

Нема сумње да наведене црте показују извјестан паралелизам у развјетку ових говора. За неке од њих могло би се рећи да су прије резултат заједничких језичких тенденција, него факат индивидуалног развјетка. Такав је замјенички облик *ge/gi*, акуз. мн. *Турце* и *Грце*, партиципи *куџен-удџен*, донеке инфинитив *џрџуваџ* — *куџуваџ*, а свакако честа замјена инфинитива са *да + џрезениџ*. Кад не би било велике територијалне удаљености између Бара и Призрена, која *a priori* искључује могућност заједничког развјетка, рекло би се као да су неке призренско-тимочке црте сасвим благо захватиле мрковићи говор. Међутим, данас није у питању само територијална удаљеност, него и албански језик који запрема читав простор између Мрковића и Призрена.

Па ипак, треба знати да је данашње етничко и језичко стање у сјеверној Албанији релативно ново. Скадар и област Пилот, између Скадра и Призрена, били су скоро 200 година дио српске средњовјековне државе (1180—1369). У почетку 15. вијека знатан дио становништва у скадарској области био је српски.³⁷ Топономастика околине Скадра била је у 14. и 15. вијеку већином српска.³⁸ Трагови српских назива чувају се и у горњем току Дрима (*Николч*, *Краснич*), иако неупоредиво мање него у области Скадра.³⁹ Зато можемо с правом сматрати да је веза између Призрена и Скадра постојала у току читавог немањџког периода, а нарочито у току 14. вијека, када је Душанова задужбина,⁴ манастир св. Архангела у Призрену, имао велика добра у околини Скадра. Биће да је овај контакт између Скадра и Призрена постојао и у току млетачке власти у Скадру (1369—1479), што дјелимично потврђује

(рџпа), *треже* (мрџа), *реџит* (рџштити), *девер* (дџверџ), *брек* (брџгџ) *реке* (рџка) итд. (Селищев, Славјанское население в Албани, 1931, стр. 184—200). Које су од ових позајмица примљене из *српског* а које уз *македонског језика*? Јесу ли ушле у албански језик док се *џ* у српском изговарало као затворено *е* (џ), односно непотпуни дифонг (*ие*), или касније кад је *џ > е*? Има ли међу овим позајмицама српских ријечи од нашег средњовјековног становништва из *скадарског краја*? Ако их има, зашто се рефлекс *јџџа* не изговара као *је* и сл.?

³⁷ А. Селищев, Славјанское население в Албани, 1931, стр. 91.

³⁸ Селищев, о. с. стр. 202.

³⁹ Селищев, о. с., стр. 268.

борба српских деспота са Венецијом око градова у зетском приморју. Али се не може одређено рећи какав је био тај додир послје пада српске деспотовине (1459) и Скадра (1479) под турску власт. Пошто народна традиција у Мрковићима каже да су њихови односи са Турцима у Скадру били од почетка добри, чак и савезнички у неким турским сукобима са Венецијом на терену између Скадра и Бара, може се претпоставити да је додир између Мрковића и Скадра — преко сусједних *Анамала*, где је такође било српског становништва⁴⁰ — био нормалан и присан. Мислим да би само тако био могућан језички утицај *џризенског* краја на Мрковиће, дакле *јосредством Скадра*. Наравно, тај утицај је могао дјеловати и прије пада Скадра (1479), јер су трговачке и војне везе између Скадра и Бара биле увијек јаке (средњовјековна Србија и Зета, затим Венеција и Турска).

Међутим, овој претпоставци недостају основне чињенице, јер не знамо којим се дијалектским цртама одликовао српски говор 15—16. вијека у околини Скадра и уопште у сјеверној Албанији. Ономастика и топономастика показује само да је рефлекс полугласника у околини Скадра био исти какав је и данас у Мрковићима⁴¹.

III

A

26. Мрковићи се први пут спомињу 1409. године као племе између Бара и Улцића.⁴² У Боличином опису скадарског санџака 1614. године Мрковићи су још хришћани и имају велики углед код Млечића⁴³. Међутим, средином 18. вијека један дио племена већ је био исламизиран.⁴⁴

⁴⁰ А. Јовићевић, *Црногорско приморје и Кдајина* 1922, стр. 34—36 и 68.

⁴¹ Селищев, о. с., стр. 279: *Andrea Denica* (<Дњица) и *Градец* <Градџ; стр. 285: *Градец, Калец, Кошец*. — Хенрих Варић, о. с., стр. 44—45.

⁴² А. Јовичевић, о. с. стр. 60.

⁴³ *M. Bolica, Relatione et descriptione del sangiacato di Scutari* (цитирано по Ровинском, *Черногория I*, стр. 793—796).

⁴⁴ А. Јовићевић, о. с. стр. 32, цитат из *Фарлатија (Piricum Sacrum)*

29. Један од најизразитијих утицаја албанске фонетике у овом говору је $\text{љ} > \text{л}$: *гребула*, *грклџн*, *јагула*, *клуч*, *кралџца*, *лџио*, *луђи*, *џријџиел*, *сџбла*, *џле*. Ова црта је позната и другим црногорским говорима у сусједству албанског језика (Кучи, Зета).⁴⁵

С обзиром да је извршено ново јотовање у примјерима *дџвми* (< див-ји), *здџвле* (< здрав-је) итд., изгледа да прелажење љ у л не може бити старије од 18. вијека.

Међутим, примјери *дебелџн* (< дебељан), *дебелџнга* (< дебељунга, дебела жена) *џелџи* (< џељат), *шџила* и *шџило* (< шупља и шупље) и *џрлџи* (< трљат), у којима је $\text{љ} > \text{л}$, а затим испред вокала задњег реда у *веларно л* (*л*), — показује да би ова промјена могла бити и старија од 18. вијека, управо да њен почетак претходи 18-ом вијеку. За одређивање њене хронологије може бити од значаја именица *џџмео*, ген. *тџемела* (< темел, ген. темела). Уколико није посредни аналог (пџепео-пџепел), могло би се претпоставити да је *џемел* < *џемел*, а затим *џемел* под утицајем зависних падежа (уп. *шџупџел* и *шупља-шупљо*), и најзад: *темел* > *џџмео*! Ако је ово тачно, онда почетак ове гласовне појаве иде у 15. вијек, тј. у вријеме када је $\text{л} > \text{о}$ на крају ријечи, односно на крају слога! А то није искључено, јер се са албанским утицајем у овом говору може рачунати и у 15. вијеку; а сонант љ је таквом утицају врло подложен, што потврђују и споменути црногорски говори (Кучи, Зета), који других значајних албанских утицаја немају.

30. У великом броју примјера назализован је самогласник у радном придјеву, ало тако да се *н* ипак чује: *чујџџ^{ен}*, *крџиџџ^{ен}*, *џрџџџ^{ен}*, *џисџџ^{ен}*; *џошџџ^{ен}*, *мџрџџ^{ен}*, *рџкџџ^{ен}*, *деџџџ^{ен}*; *рџкџ^{ен}*, *мџџџ^{ен}*, *нџшџ^{ен}*, *лџџџ^{ен}* итд. Назализација је несумњиво албански утицај из сусједних гегијских говора.⁴⁶ Рекао бих да се најчешће назализује *а*, осјетно ређе *е*, а најређе *о*. Бројни однос неназализованих локала према назализованим стоји као 2 : 1.

Што се тиче хронологије, сматрам да је назализација нешто новија појава, свакако из прве половине 19. вијека, када је *ислам* сасвим прихваћен а билингвизам био најраспрострањенији.

⁴⁵ Bošković R et Malecki M., o. c., стр. 5.

М. Стевановић, Источноцрногорски дијалекат, 1933—4, стр. 44.

⁴⁶ М. Стевановић, Источноцрногорски дијалекат, стр. 17—19 и фуснота на стр. 17. — Waclaw Cimochowski, *Le dialecte de Dushmani*, 1951, стр. 8.

То потврђује и чињеница да је назализација осјетно изразитија у оним мрковићским селима која су од Берлинског конгреса (1878) до првог балканског рата (1912) остала у турској, односно албанској граници.

31. Прилог *ge* + *номинатив* врши службу предлога *код* с генитивом и предлога *к* с дативом:⁴⁷ а) Таман тџера *ге* *наше* *куће* извире вџда, б) Гредџо је *ге* *ми*. Пошто постоји истовјетна конструкција у албанском језику (*Urropi te une* = мрков. *Бџирумџе ге ја*⁴⁸), јасно је да се у овоме огледа албански утицај, који ће бити веома стар с обзиром на стабилност ове црте у мрковићком говору. Из *Пискове* (Pisko J.) *Kurzgefasstes Handbuch der nord-albanesischen Sprache*, 1896, стр. 98, види се да је *te une* = *bei mir* одлика свих гегијских говора.

32. Један једини примјер перфекатске конструкције начињене од презента глагола *имаџи* и *џриног џридјева*: *Џмаш-* и *саџо* џзбег (мало) кокорџза? — представља *калк* према перфекту албанског језика⁴⁸. У овоме се назире почетак сасвим новог утицаја. Сличан перфекат су развили пољски говори под утицајем њемачког језика: ја то *там* *sprzedane* (ich habe verkauft) место пољског *sprzedalem*.⁴⁹

33. Мрковићи говор је преузео из сусједног албанског говора тридесетак ријечи, што је у поређењу с турским позајмицама у косовско-метохијском говору:⁵⁰ *габоњџи* и *габањџи* (*те* и *габие*, гријешати) *муњкаџи* (*те* и *тукџе*, убуђати се) *џрџињџи* (*те* *трџт*, нестати, изгубити се).

Б

34. Доста дуга млетачка власт у Бару (преко 140 година) оставила је несумњиве трагове у мрковићком говору. Утицај венецијанског дијалекта огледа се у лабијализацији *дугог а*, гласу *з*, и лексичким позајмицама.

⁴⁷ Вошковић R. et Маџеки М., о. с., стр. 12.

⁴⁸ W. Cimochowski, о. с., стр. 144.]

⁴⁹ J. Vendryes, *Le langage*, 1950, стр. 343.

⁵⁰ Према Речнику косовско-метохијског говора од Гл. Елезовића.

Лабијализација је најизразитија када се вокал *a* налази под дугосилазним акцентом, али је лабијализовано такође и скраћено неакцентовано *a*, које је било дуго прије скраћивања неакцентованих дужина: *ба°бо*, *вра°к-вра°га*, *вра°ша*, *два°*, *зла°шо*, *јунā°к*, *кла°с*, *ла°јна*, *иаза°р*, *сала°ша*, *ше°да°р*, *чежура°ч*; *бјегāш*, *илāкаш*, *дблāк*, *Цариграш*, *шугāва*, *наглаву*, *у Табу*, з. л. мн. имперфекта: *здћа°у*, *ића°у*, *лдвја°у*, *излāзја°у* итд.

Очигледно је да је лабијализација претходила скраћивању неакцентованих дужина и губљењу гласа *x* у 3. л. мн. имперфекта, јер од одговора *x* зависи дужина претходног *a* (*āxu*). А обје појаве су довољно старе, нарочито губљење гласа *x* за који можемо са сигурношћу претпоставити да га није било као посебног гласа у првој половини 18. вијека, тј. у вријеме исламизације Мрковића. Наиме, пошто се редовно каже *мува* <муха, *бува* <буха, *ма°ваш* <махат⁶ а само *Муарем* <Мухарем и *Муамеш* <Мухамед, — значи да је прије исламизације *x* било изгубљено у интервокалном положају код наведених српскохрватских ријечи и замијењено хијатским *v*. Зато је касније у именима *Муамеш* и сл. *x* једноставно изгубљено, без икакве фонетске замјене, јер га у вријеме исламизације није ни било као посебног гласа. То значи да облике *ића°у* <ићā°ху можемо претпоставити већ за крај 17. вијека, а лабијализацију сматрамо млетачким утицајем гдје год се она јавља на јадранској обали, природно би било да њену појаву у овом говору лоцирамо најкасније у другу половину 16. вијека, дакле у вријеме када су Турци отели Бар од Млечића (г. 1571). С обзиром да је млетачки гарнизон у Бару имао 500 људи⁵¹, од којих је један дио могао потицати са наше чакавске (а можда и штокавске) територије где је већ била позната лабијализација дугог *a*⁵², сасвим је природно да се та фонетска црта могла пренијети на непосредну околину Бара, тј. на *мрковишки* и *сичански говор*, који ту особину и данас и данас имају. Мислим, дакле, да је утицао венецијански дијалекат и дјелимично представници наших сјеверних обалских говора говора који су већ знали за лабијализацију.

⁵¹ Ђурђе Бранковић, Стари Бар, 1962, стр. 302.

⁵² Хрватски дијалектолошки зборник I, 1956, стр. 25—26.

Да је лабијализација стара појава, потврђују и примјери гдје a° прелази у o :⁵³ *бањок* (бадњак), *глањок* (поред *глањаок*), *лџкоњ* (лџквањ), *кџиџор* (котац, уп. *кџиџарица* — врабац), *локџи*, (*лаокџи*), *џиџлома* (*џиџлома* (*џиџлама*), *књџома*, *лџзома*, *сџблома*, *сџквома*, *сџџрома* (али: *женџама*, *козџама*, *овџама* итд.)

35. Консонант z је ушао у овај говор из венецијанског дијалекта⁵⁴ и, свакако, албанског језика⁵⁵, а затим се појавио и у домаћим ријечима: *бизџин*, *бронзџин*, *инзџинџер*, *занџи* и *зенџи*, *џелензџра* („контрова за воду“), *рџнзуџа* и *лџнзуџра* (ружа); *џиџџанџа*, алб. (*кџусе*, магаре); *зџџџно*, *зелџен*, *зџџра*, *зџџно*.

Према књижевном *орах-ораха-ораси* говори се у Мрковићима *орџк-орџга-орџзи*, дакле са z као палаталним еквивалентом гласа z ! Овај нови однос, са конст. $z < z$, могао се појавити тек пошто је z у току 15—16. вијека ушло у приличан број домаћих и страних ријечи. Зато сматрам да је облик *орџзи* постао у току 17. вијека, јер је, свакако, у то вријеме дошло до соноризације гласа x у системи облика, дакле: ген. *орџга* (<*ораџа*), ном. мн. *орџзи* (<*орџџи*, односно *орџги*). То се подудара са констатацијом у ставу о лабијализацији дугог a : да консонанта x није било у првој половини 18. вијека као посебног гласа.

36. Мрковићи имају мање романских позајмица него њихови блиски сусједи Паштровићи и Црмница, који су дуже били изложени романском утицају. Један дио таквих позајмица истиснут је, свакако, турским и албанским утицајем због исламизације Мрковића. Тако се „кухиња“ зове *оџџк* (а не: *куџина*), „соба“ је *џџаџа* (а не: *каџара*), „џистерна“ је *џџс* (а не: *бистџјерна*, *бистџџерња*), *чешџџф* је много чешће него *ленџџун*, *заџџр* много чешће него *бизџин*, *колџџџџ* (Рј ЈА, „непозната постања“) је обична а *рџџџџџин* ријетка ријеч, итд.

Па ипак мрковићи говор има приличан број романских ријечи од којих неке потичу из стародаљматског (*џиџџџџи*, *кџџџџџк*). Навешћемо само неколико мање обичних позајмица: *бекџџџа*,

⁵³ Хрватски дијалектолошки зборник I, 1956, стр. 25—26: *џрџџџџџ* < правду, *џџџџџџџ* < нотар за другу половину 16. вијека.

⁵⁴ A. Vaillant, La Canque de Dominko Zlatarić, I, 1929, стр. 211—273, нарочито § 253.

⁵⁵ W. Cimochowski, о. с., стр. 20; z постоји у албанском као звучни парњак сугласника z .

(шљука), *корџи* и *укорџиџи* се (жалост, бити у жалости), *куџин* (граница), *маркџиџа* (обалска хрид), *мџрга* и *мџрга* (женка пса и вука), *мусџаџи* (бркови), *оџиџи* (опазити, осјетити: јџме^ац *оџиџа* ва^оше стџицу мџризом), *џезџи* (тежити, мјерити), *сџиџа* (пеџина, шпиља), *сџрџа* (подрум), *фрџе^ак* (свјежи зрак), *шиџоркаџи* (сџгну се *шиџоркаџи*).

В

37. Чим су заузели Бар, Турци су њему поставили свој гарнизон. Године 1610. у граду се настанио велики број досељених турских породица, а старо становништво се знатно смањило. Године 1803. у Бару је било приближно 3000 муслимана, 400 православних и 200 католика⁵⁶. Зато су се језички односи у граду и предграђу много измијенили: мјесто венецијанског дошао је *џурски уџиџај*, који се одражавао у све јачем утицају турске културе и турске лексике. Исламизација старосједилаца још више је погодовала турском утицају.

38. Поред благе палатализације сугласника *ч*, *ж*, *ш* (џ), наслијеђене из прошлости (т. 3), — у овом говору се чује и јака палатализација тих сугласника, и то врло изразито код оних који говоре *џурски*, а мање изразито код оних који говоре *албански*⁵⁷: *рџчи* (ч-скоро ђ) *жџиџо*, *конџиџа* (изразито палатално *ш*), *нџиџа*, *доџџа* и *доџџа*^{ан}, *џиџо* (< жито) *џџа*.

39. Турских позајмица има врло много. Оне се односе на кућу, одјећу, јело, воће и поврће, крвно сродство, вјерске обичаје ислама итд. Навешћемо азбучним редом неколико карактеристичких позајмица⁵⁸: *акџиџа* (кувар, тур. *aşçi, ahçi*), *џла* (тетка, очева сестра, тур. *hala*), *аџс* - ген. *аџза* (резервоар за воду, тур. *havuz*), *бабалџак* (таст, тур. *babalık*), *баџдеза* (свастика, тур. *baldir*), *баџмиџа* (махунаста биљка, врло укусна као салата на уљу, тур. *batuza*), *барџак* (стаклена чаша, тур. *bardak*), *верџиџа* и *верџиџа* (порез, тур. *vergi*), *вирџана* (угашена, порушена кућа, тур. *virane*),

⁵⁶ Ђ. Бошковић, Стари Бар, 1962, стр. 271—272.

⁵⁷ Албански језик има палатално *ч* и *џ*, који су ближи гласовима *ћ* и *џ* него гласовима *ч* и *џ* (W. Simochowski, о. с., стр. 20—21).

⁵⁸ Све наведене ријечи се налазе у Шкаљићевим *Турцизмима у српско-хрватском језику*, 1965, сем три: *јџме*, *караџел* и *кџи*.

газѐй (чудо, велика штета: јазмец чини *газѐй*, тур. *gazap, gazab*), *дѐлма* (јело од лука, паприке и краставаца; тур. *dolma*) *дѐлмѐ* (пушка капсуљача, тур.), *елѕија* (посланик, тур. *elci*), *забѐи* (војвода, поглавар; тур. *zâbit*), *загѐр* (ловачки пас, тур. *zağar*), *заѐија* (жандарм, полицајац, тур. *zartıye*), *зеѐр* (отров, тур. *zehir*), *ѐзин* и *ѐзе^ан* (дозвола, одобрење, тур. *izin*), *икѐибѐ^ар* (част, поштовање; тур. *itibar* < арап. *i'tibar*), *јѐзме* (заушнице, тур. *jazma*), *јерѐиѐиѐе* (резанци, тур. *erişte*), *јѐнга* (ивер, тур. *jonga*) *калѕа^ан* („листа“ од куће; тур. *kalhan* = штит, заклон), *карајѐл* (маестрал, „црни вјетар“), *каѐиѐл-чѐк* (убица, тур. *hatil*) *кѐј м.* (бунар, тур. *kuju*), *филѐн-чѐк* (тај и тај, тур. *filan-falan*), *маѕема* (суд, тур. *mahkeme*), *мелѕ* (анѕео, тур. *telek*) *менѐил* (марамница, тур. *tendil*), *мусаѐфир* (гост, тур. *musafir*), *дѐаја* (соба, тур. *oda*), *оѐѕ* (огњиште, кухиња, породица, тур. *oçak*), *оѐѕ^аф* (компот, тур. *hoşaf*), *ѐѐѕѐра ф.* (прозор, тур. *peşcere*), *ѐѐлѐа* (кувана пшеница са шећером, тур. *pelte*), *ѐѐрѐа* (преграда, „мулегин“, тур. *perde*), *ѐрѐокал* (лимон, тур. *portokal*), *рѐсе^ам* (слика, фотографија, тур. *resim*), *сајѐија* (власник, тур. *sahib*), *сѐма* (сребро, тур. *sirma*), *суварѐја* (коњаник, тур. *sivari*), *ѐѐза* (тетка, мајчина сестра, тур. *teze, teuze*), *ѕусѐѕ^ак* (ланац за сат, атур. *köstek*), *ѕешѕѕ* (отучена и кувана пшеница, тур. *keşkek*), *удудѐја* (граничар, тур. *hudud*), *фуѕија* (1. када за сир, 2. „барѐло“ од 100 литара; тур. *fici* < нгр. *bousti*).

40. Примјера ради навешћемо неколико случајева коегзистенције домаћих ријечи и позајмица у овом говору.

Иако су добро познате ријечи *оѐѕѕ^аѕ*, *сѐрѐиѕ* и *ѕјак*, говори се скоро искључиво: *ба^або* и *да^ајо*. Кад се говори о турској владавини, употребљава се *верѕија* и *маѕема*, а за период Југославије *ѐорѕс* (< порез) и *сѕѐи* (< суд). *Мелѕ* је обична ријеч, а *анѕео* се чује само у изразу: *анѕели* с тѐбу! *Сѐиѐма* је ријеч свакодневне употребе, а *икѐибѐ^ар* кад се говори о угледним личностима исламског свијета. *Пѐѕѕѐра* је сасвим деградирала *ѐрѐѕѕѕ* који значи „мали стаклени отвор на крову кроз који улази свјетлост у кухињу“. — *Јѐнга* је сасвим истисла домаћу ријеч *ивер*, али се на једном дијелу терена употребљава албанска ријеч *лашка* (*laška*) са истим значењем. Поред обичне домаће ријечи *грѐиѐиѐи* (он *грѐиѐи*), чује се код старијих људи албанско *габаѕиѐи* (он *габа^ањаје*).

ЗАКЉУЧАК

41. а) Значај мрковићког говора за историју и дијалектологију српскохрватског језика је несумњив. Он је очувао неке архаичне црте које су се изгубиле у другим штокавским говорима у току 15—16. вијека. Неки његови архаизми потичу из доисторијске епохе српскохрватског језика (*ње^ам*, ген. *и̑и̑је-и̑и̑је^а* < *тѣмѧ : новѣмѧ*).

б) Можда ће даља испитивања убједљивије доказати повезаност *мрковићког говора* са *џризренским* (преко сјеверне Албаније). То би био „пандан“ сличностима између косовско-ресавског и зетско-сјеничког говора.

в) Мрковићки говор има много страног утицаја, нарочито у фонетици и лексици. Историјски и лингвистички факти омогућују нам да утврдимо релативну хронологију већине страних црта од којих једна потиче с краја 10-ог и почетка 11-ог вијека (*акуз.-лок. ње^ам*) а остале од 15-ог до 19-ог вијека.

Цетиње

Др Лука Вујовић